

HRVATSKA ĆIRILIČNA BAŠTINA

Međunarodni znanstveni skup

povodom 500. obljetnice tiskanja prve hrvatske ćirilične knjige

Zagreb, 26. do 27. studenoga 2012.

HRVATSKA ĆIRILIĀNA BAŠTINA

Međunarodni znanstveni skup
povodom 500. obljetnice tiskanja prve hrvatske ćiriliĀne knjige

Urednik

Akademik Stjepan Damjanović

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
RAZRED ZA FILOLOŠKE ZNANOSTI

HRVATSKA ĆIRILIČNA BAŠTINA

Knjiga sažetaka

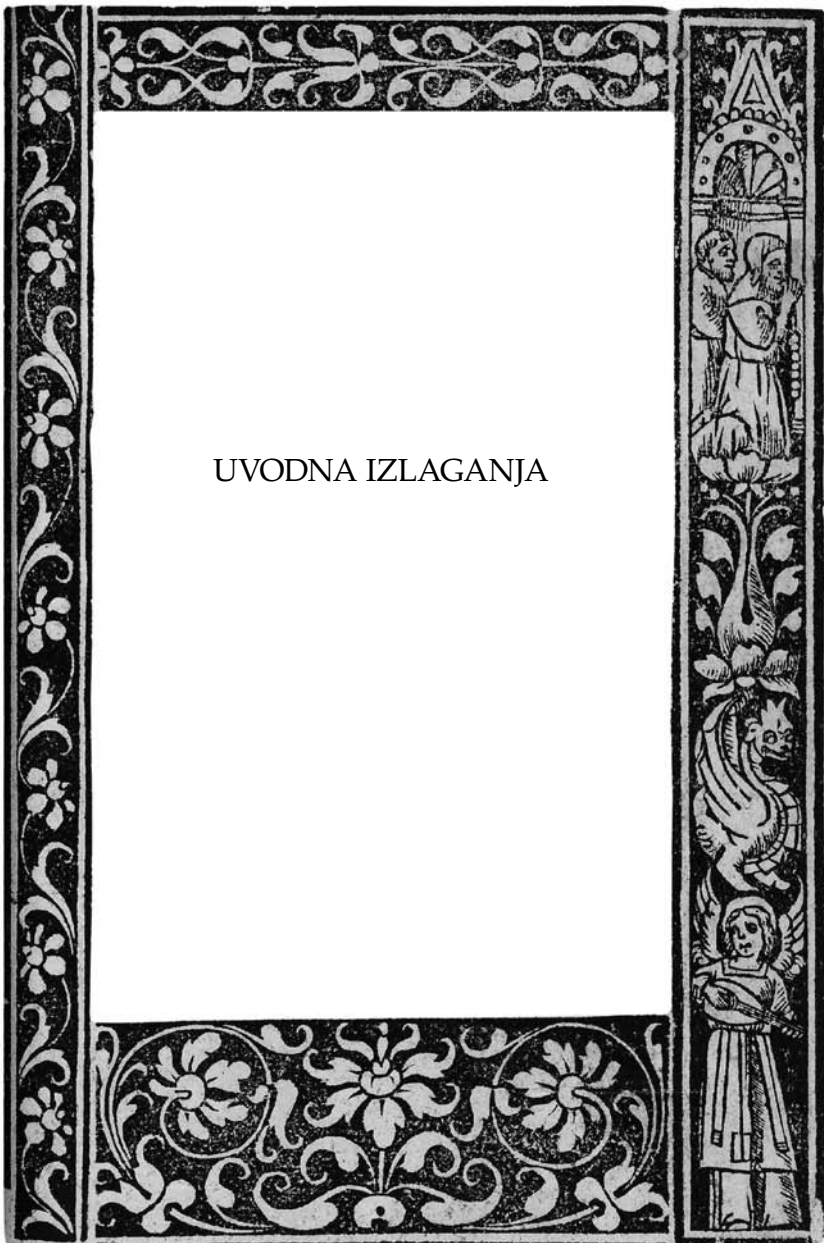
Međunarodni znanstveni skup povodom 500. obljetnice
tiskanja prve hrvatske ćirilične knjige

Zagreb, 26. do 27. studenoga 2012.

Zagreb
2012.

UVODNA IZLAGANJA

Stjepan Damjanović
(Zagreb, Filozofski fakultet)

Hrvatska ćirilčna baština u povijesti hrvatske kulture i njezino mjesto u hrvatskoj filologiji

Od 11. do 18. stoljeća na velikim dijelovima hrvatskoga teritorija stanovništvo je svoje kulturne potrebe izražavalo (i) ćirilicom. Već na srednjovjekovnim kamenim spomenicima (i to na krajnjem hrvatskom sjeverozapadu) nije rijedak slučaj da se miješaju glagoljica i ćirilica, a uskoro poslije takvih slijede i epigrafi na kojima se nalaze samo ćirilčna slova. Poznato je da su popovi glagoljaši u pravilu dobro znali i ćirilicu, o čemu svjedoče ćirilčni zapisi na mnogim glagoljičnim tekstovima različite funkcionalne usmjerenosti. Obično se govori o tri tipa / podvrste hrvatske ćirilice – dubrovačkoj, bosanskoj i srednjodalmatinskoj (poljičkoj), ali treba naglasiti da se i u nekim drugim hrvatskim sredinama ćirilica upotrebljavala u značajnom vremenskom razdoblju (npr. sve što je za vrijeme Turaka u Slavoniji pisano hrvatskim jezikom pisano je ćirilicom). Posebno su važnu dionicu te pismenosti ostvarili bosanski franjevci svojim pisanim i tiskanim djelima, ali i hrvatski protestanti su njome otisnuli osam knjiga itd. Riječ je dakle o značajnom korpusu bez kojega se ne može proučavati povijest hrvatskoga jezika i književnosti, korpusu u kojem prevladavaju tekstovi pravne namjene, često oni u kojima se regulira svagdašnjica običnoga čovjeka, ali ne nedostaju ni tekstovi drukčije funkcionalne usmjerenosti (liturgijski i drugi crkveni tekstovi, beletristika).

Hrvatska filologija nije tom korpusu poklonila iole doličnu pažnju, ni približnu onoj koju je poklonila hrvatskoj latiničnoj i glagoljičnoj tradiciji. Pojedinačni ozbiljni zahvati kulturološke, paleografske i jezikoslovne naravi ne mogu skriti činjenicu da nikakve sustavnosti u proučavanju ćirilčnoga hrvatskoga korpu-

sa nije bilo, a da se malo veće zanimanje javnosti budilo samo u vezi s polemikama o (nacionalnoj) pripadnosti pojedinih tekstova i o stupnju posebnosti hrvatske ćirilice kao grafijskoga sustava. Petstota obljetnica prve hrvatske tiskane ćirilčne knjige dobar je povod za sabiranje dostignutih znanja i promišljanje kako uspješnije integrirati ćirilčni korpus u hrvatska filološka istraživanja i ta istraživanja bitno osuvremeniti.

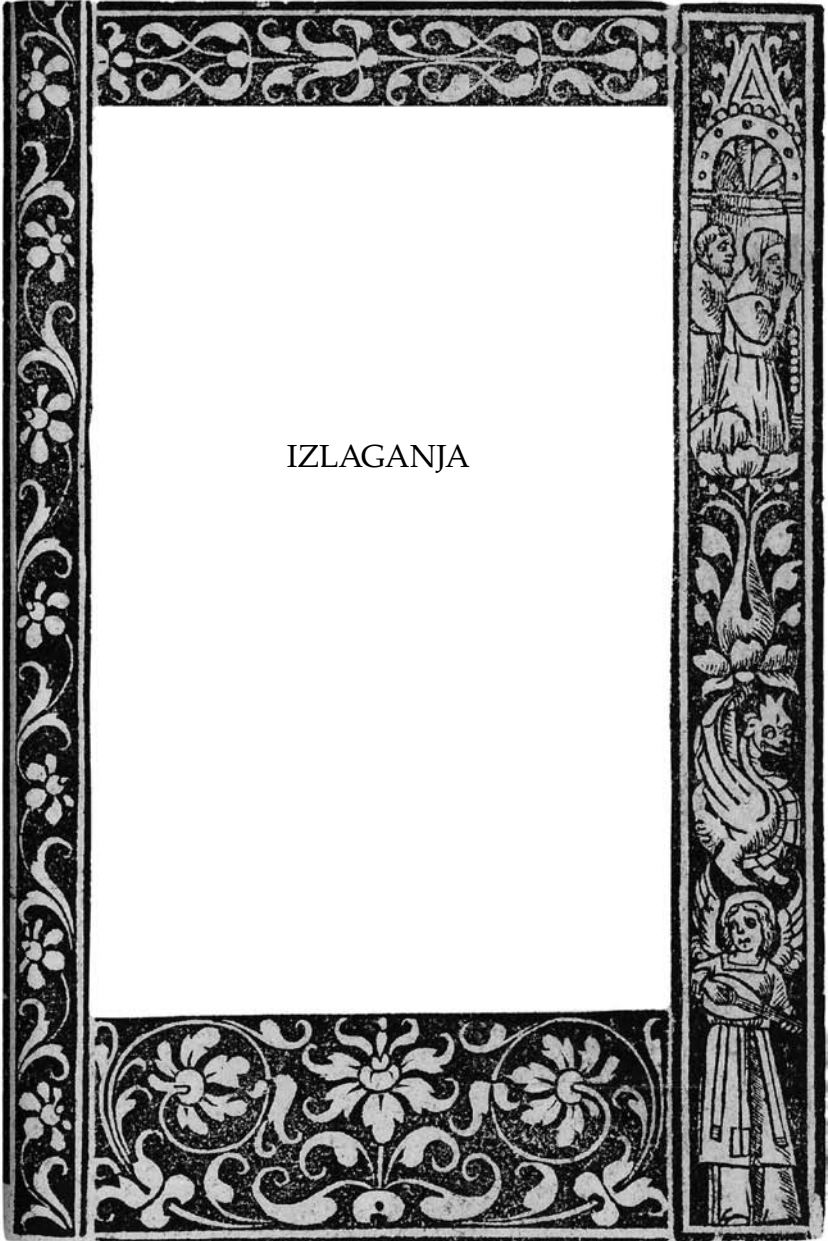
Anica Nazor
(Zagreb, HAZU)

Dubrovački ćirilski molitvenik iz 1512. godine

Tiskan je u Veneciji u tiskari Giorgio Rusconi naslovljen *Od blažene gospođe ofičje* (l. 140, vel. 15,2 x 10,2 cm). Po sadržaju, namjeni i oblikovanju to je molitvenik tipa *Liber horarum*, koji je u prvoj pol. XVI. st. bujao u Italiji, napose u Veneciji, te u sjeverozapadnoj Francuskoj (osobito u Parizu). U talijanskim krajevima javlja se pod naslovom *Officium romanum*. Osnovnu jezgru molitvenika toga tipa čini služba ili Marijin oficij (*Officium beatae Mariae Virginis*), ali svaki takav molitvenik „priča svoju vlastitu priču“, što pokazuje dubrovački ćirilski molitvenik iz 1512. godine. Uz *Marijin oficij* sadrži sve glavne dijelove što se obično nalaze u latinskim *Officium b. Mariae V.*, to jest sadrži: još *Kalendar*, *Oficij sv. Križa*, *Oficij sv. Duha*, *Sedam psalama pokornih s Litanijama svih svetih*, *Oficij za mrtve*, a u nekim primjercima dolazi i *Petnaest molitava sv. Brigite* (švedske), što znači da je sastavljen od dviju „jedinica“ objavljenih kao jedna knjiga (kao jedna tipografska cjelina). Mogle su (kao što je u to doba nerijetko bivalo) biti objavljene i svaka za sebe. Na to upućuju dva kolofona: na svršetku *Ofičja: Štanьpano u Bneciehь u Zorьzi Rusьkoni izь Milana po mešьtru Franьčesьkh (!) Ratьkoviću izь Dubrovnika u 1512. ljetь na 2 agusьta mieseca* (l. 127^r) i *Štanьpano po mešьtru Franьčesьku Ratьkovu Dubrovčaninu u 1512. lietь na 10. agusta mieseca* (l. 140^r). Da su *Ofičje Marijino* i *Molitve sv. Brigite* mogli biti objavljeni kao cjelina i odvojeno, svaka za sebe, pokazuju (samo) – tri očuvana originalna primjerka od kojih jedino primjerak u Parizu ima oba dijela, dok primjerci u Oxfordu i Washingtonu nemaju *Molitava sv. Brigite*.

Tisak je dvobojan: crni i crveni. Raskošno je ukrašen: svaka je stranica (osim naslovne stranice *Molitava sv. Brigite*) uokvirena

bordurom s figurama; ima 12 povećih slika (drvoreza), koje zajedno s okvirom idu preko cijele stranice (smještene su pred početkom važnijih dijelova teksta). Čini se da su za ovaj Molitvenik rezana slova, inicijali, bordure i slike – ocijenio je Milan Rešetar, koji je 1938. godine priredio novo izdanje teksta starom ćirilicom i opširnim uvodom, smatrajući ga srpskim Molitvenikom. Što se pak jezika tiče, Rešetar ocjenjuje: „... ima u Molitveniku mnogo oblika i riječi što se *dandanas* ne govore u Dubrovniku; prije svega sve što je preuzeto iz crkvenoga teksta a nije naše, pa onda i ono nekoliko što je ostalo iz čakavsko dalmatinske matice, ali to ništa ne smeta da rečemo da je sve ostalo dubrovačko...” Rešetar smatra da je Molitvenik srpski unatoč tomu što sam kaže: „Srpski molitvenik štampan je ćirilicom, ali nije ustavnim slovima ni pravopisom pravoslavnih crkvenih knjiga kojima su prije njega štampane u Cetinju 1494. i 1495... već iznosi djelomice svoj tip ćirilskih slova koji je udešen prema ćirilskom rukopisu (zapadnoj ćirilici), kojim su se tada pisale kod nas stvari što nisu namijenjene ni pravoslavnoj crkvi ni pravoslavnoj vjeri, pa je zato skoropis bio ćirilsko pismo, što su redovno upotrebljavali naši katolici i muslimani“ (*Srpski molitvenik od g. 1512. Novo izdanje priredio Milan Rešetar. Srpska kraljevska akademija. Posebna izdanja, knjiga CXXII. Filozofski i filološki spisi, knjiga 32, Beograd 1938, str. LX+109*).

IZLAGANJA

Vuk-Tadija Barbarić
(Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje)

Analiza prepisivačkih pogrešaka u dubrovačkim ćirilčkim prijepisima Bernardinova lekcionara

Predmet analize prepisivačke su pogreške *Dubrovačkoga dominikanskoga lekcionara* (DDL) te *Lajpciškoga lekcionara* (LL), koji su prepisani ćirilicom u XVI. st. negdje na dubrovačkom području. DDL prijepis je prvoga izdanja *Bernardinova lekcionara* (BL, 1495.), a LL drugoga (1543.), pa je jasno da su oni ujedno štokavske prilagodbe čakavskih matica. Do danas nisu objavljeni ni transkripcijom ni transliteracijom (LL objavljen je u fototipskom izdanju 1963., a njegov je malen dio ćirilicom transliterirao A. Leskien 1881.). Vjerojatno upravo stoga o njima imamo malo znanstvenih priloga. Studija M. Rešetara iz 1933. rasvjetljava odnose navedenih lekcionara (i *Ranjinina lekcionara*, RL, pisanog latinicom). Prema njegovu mišljenju, DDL i LL od RL-a ne izdvaja samo ćirilica nego i namjena za javnu upotrebu, a prepisivači su jamačno bili svećenici (RL bio je za privatnu upotrebu vlastelina N. Ranjine).

Rešetar se osobito zanimao za to “kako se je u jezičnome pogledu mijenjao Bernardinov lekcionar kada se je u Dubrovniku prepisivao”, a ostavio je i neke zamjedbe o prepisivačkim pogreškama. Ono što je bilo na rubu njegova interesa staviti ćemo u ovom prilogu u središte pozornosti, to više što imamo uvid u izvornike svih navedenih lekcionara, za razliku od Rešetara, koji je radio na osnovi Maretićeva izdanja BL-a, Leskienova priloga o LL-u te rukopisnog prijepisa DDL-a V. Vuletića Vukasovića. Dosad su pogreške uglavnom bile pouzdano oruđe za identifikaciju predložaka, no njihov temeljit opis rasvijetliti će i sociolingvističke/kontaktolingvističke čimbenike koji su uvjetovali te pogreške. Analiza će obuhvatiti sve lingvističke razine na kojima su primijećene pogreške – od grafijske do semantičke.

Marijana Borić
(Zagreb, Odsjek za povijest prirodnih i matematičkih znanosti Zavoda za
povijest i filozofiju znanosti HAZU)

O jednom prirodoslovnom ćirilčnom rukopisu iz doba prosvjetiteljstva

Ćirilčni rukopis anonimnog autora, prirodoslovnog sadržaja, s naslovom „*Početak od razliki stvari od svakoga malo znani*“, sačuvan je u knjižnici franjevačkog samostana u Sinju. Spada u rijetke sačuvane rukopise s astronomskim sadržajem te je dragocjen za upoznavanje znanstvene razine i interesa tog doba. Tekst je najvjerojatnije nastao prema latinskom predlošku, a donosi metode komputskog računa, potrebne za računanje crkvenih blagdana i kalendara uopće. Rukopis sadrži pravila, upute i primjere računanja vremena, načinjene za period od 1710. do 1720. godine. Autor rukopisa koristi se elementima komputskog računa, zlatnim brojem, epaktama, nedjeljnim slovom, krugom Mjeseca i krugom Sunca. Kraj rukopisa sadrži tekst o fazama Mjeseca i kratku cjelinu „Uprava za poznat koliko svaku večer Misesec svitli i kreši“. Zadnja poglavlja teksta, slično kao u ljekarušama, daju nekoliko praktičnih naputaka, recepata i obrađuju različite sadržaje iz svakodnevnog života.

Ivan Botica (Zagreb, Staroslavenski institut)
Marko Rimac (Split, Filozofski fakultet)

Ćirilica pisma Dragomanske kancelarije u Zadru

Preklapanje kultura i civilizacija na hrvatskom povijesnom prostoru važno je obilježje hrvatske povijesti. Na jadranskom pak prostoru u ranom novovjekovlju preklapanje je rezultat granice (međe, kunfina, krajine) između Mletačke Republike i Osmanskoga Carstva, isprva pod zidinama priobalnih gradova, a kasnije po vrhovima Dinare i njezinih gorja. Budući da se mletačka diplomacija na svom imperijalnom području susretala s različitim kulturama i jezicima, komunikacijski se prilagođavala ustrojem službenika vještih u lokalnim jezicima i pismima. Svoje je jezične tumače pod bizantskim utjecajem nazivala dragomanima.

Dragomanska služba postojala je pri kancelariji generalnih providura Dalmacije i Albanije u Zadru. Od njezina se rada sačuvala bogata višepismena i višejezična pismohrana, sređena još u 19. stoljeću, koja se kao poseban arhivski fond čuva u Državnom arhivu u Zadru. Većinom je riječ o pismima prekograničnih susjeda, najviše turskih i austrijskih dužnosnika, časnika i feudalaca te kršćanskih glavara koji su živjeli pod Turcima. Dragomanska je kancelarija od kraja 16. stoljeća do 1797. godine zaprimala latinična, ćirilica i arabična pisma na hrvatskom, osmanoturskom i talijanskom jeziku. U izlaganju se utvrđuje njihov broj, adrese pošiljatelja i primatelja, sadržaj i kontekst njihova slanja i primanja.

Josip Bratulić
(Zagreb, HAZU)

Hrvatska ćirilica kao poslovno pismo

Za razliku od drugih europskih naroda i njihove pisane kulture, koja je uglavnom jednopismena, hrvatska pisana kultura od svojega je početka tropismena. Hrvatski se jezik piše i tiska na latinici, glagoljici i ćirilici, često na istom prostoru, ponekad i za slične svrhe.

Hrvatska ćirilica nije pretežno služila u liturgiji, nije vezana za oltar, te je i hrvatski jezik u njoj zapisan bliži živom govoru, kao što je i njezin paleografski razvitak na našem prostoru poseban. Od Povaljske listine, natpisa na stećcima i isprava najviše se zadržala kao poslovno pismo u kancelarijama, u Dubrovniku, kod domaćih feudalnih gospodara, i posebice na području slobodne komune Poljica kod Splita.

Rano su tiskane knjige tim pismom, od Dubrovačkog molitvenika (1512), preko protestantskih izdanja do bogate franjevačke nabožne književnosti. Glagoljaši su dobro poznavali ćirilicu, što je posvjedočeno u brojnim zapisima, u kojima se ogleda i vještina pisara što upućuje da su je učili kao i glagoljicu. Pouzdano: svi glavni crkveni redovi u našim krajevima upotrebljavali su sva tri pisma. U franjevaca u Bosni i Hercegovini obaveza je mladih klerika bila poznavanje svih triju pisama. Kao poslovno pismo hrvatska je ćirilica razvila neke paleografske oblike kakvih nema ćirilica u pisanoj kulturi slavenskih (Bugara, Srba, Ukrajinaca, Rusa...) i neslavenskih narodâ (Rumunja) koji su se njom služili kao jedinim pismom.

Milko Brković
(Zadar, Zavod za povijesne znanosti HAZU)

Neobjavljene poljičke ćirilične isprave

Riječ je o ispravama u širem smislu riječi, to jest o kupoprodajnim ugovorima, pismima, oporukama, priznanicama, otpisima i sličnim pisanim dokumentima nastalim na prostoru nekadašnje „Republike“ Poljica, između Splita i Omiša, u vremenskom razdoblju od XVI. do početka XX. stoljeća. Naslovljene se poljičke ćirilične isprave danas nalaze u raznim ustanovama i kod pojedinaca: Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Državnim arhivima u Zadru, Splitu i Dubrovniku, Nadbiskupskom i Kaptolskom arhivu u Splitu, arhivu Župnog ureda sv. Mihovila u Omišu, Nacionalnoj i Sveučilišnoj knjižnici u Sarajevu (konfiscirane god. 1945. od Aleksandra Poljanića), zatim u kući obitelji pokojnog liječnika Šaškora u Omišu, kod obitelji Novakovića i Gojsalića u poljičkim selima Tugare i Kostanje, kod mene na privremenoj posudbi od obitelji Banića, kapelana župe sv. Mihovila u Omišu, i nekoliko drugih poljičkih i omiških obitelji. Jedan se veći broj nalazio kod *rahmetli* Seida M. Traljica, bivšeg djelatnika Akademijinog Zavoda u Zadru, koje su vjerojatno završile u sastavu navedene sarajevske zbirke, te kod drugih fizičkih osoba. Pretpostavljam da su to dijelovi velike *zbirke* isprava poljičkih knezova Novakovića, koja se nalazila u sastavu Omiškog arhiva a danas joj je zameten trag. Izvornici tih isprava ne donose sasvim jasne nazive za pismo kojim su one pisane, osim uopćenog naziva *hrvatsko (arvacko) pismo, arvaska slova naša, rvaska slova, pismo hrvatsko* i slično, a sam govor koji se tim pismom zapisuje naziva se *arvaski, jezik rvaski, arvaski jezik, naš jezik arvacki slavni*. Kasnije se to u dnevnom komuniciranju naziva *hrvačica, glagoljica, bosanica* ili *bosančica*. To je uglavnom varijanta *ćirilice*.

Sa stajališta diplomatike naslovljene isprave sadrže konvencionalne dijelove, to jest protokol, tekst i eshatokol, unutar kojih su mnogobrojne diplomatičke formule. Usporedbom s ispravama starijih kancelarija diplomatička analiza pokazuje da su stariji pisari poljičkih isprava slijedili formulare starohrvatske i humsko-bosanske srednjovjekovne isprave. Ta se sličnost osobito zrcali u bosansko- humskim ćirilskim ispravama, tim više što su im jezik i pismo identični. Stoga se i ovdje ponavljaju pravci kretanja i utjecaji na poljičku ispravu od kraja srednjeg vijeka pa nadalje. Prvotna izvornost i ujedno tradicija poljičke isprave je, dakle, u starohrvatskoj kancelariji, s utjecajem dalmatinskog notarijata i crkvenih isprava, odakle se širi prema kasnijem Humu i Bosni, a onda se tijekom i krajem humskog i bosanskog srednjovjekovlja ponovno iz Huma i Bosne vraća u Poljica da bi se tu zadržala cijelo razdoblje novog vijeka.

Stjepan Duvnjak
(Kraljeva Sutjeska, Franjevački samostan)

Bosanični rukopisi u knjižnici Franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci

Franjevački samostan u Kraljevoj Sutjesci zajedno sa samostanima u Fojnici i Kreševu spada u jedine ustanove u Bosni i Hercegovini koje su preživjele iz bosanskog srednjovjekovlja u okviru šire franjevačke zajednice Vikarije – Provincije Bosne Srebrene. Unatoč nepovoljnim okolnostima kojima su franjevci bili izloženi kroz četiri stoljeća vladanja Osmanskog Carstva, sva tri samostana u svojim knjižnicama i muzejima čuvaju značajno povijesno-kulturno i umjetničko blago unutar kojega se čuvaju i brojni bosanični rukopisi. Budući da su sva tri samostana polovicom 17. stoljeća gorjela, tom su prilikom uništene i samostanske knjižnice i arhivi, pa zato bosanični rukopisi počinju uglavnom s drugom polovicom 17. stoljeća. Kako su matične knjige čuvane u sakristiji, a požar 1658 nije zahvatio i samostansku crkvu u Kraljevoj Sutjesci, preživjela je jedna matica koja započinje u prvoj polovici 17. stoljeća.

Bosanični se rukopisi u knjižnici Franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci mogu podijeliti u pet skupina: I. matične knjige; II. kronike; III. protokoli; IV. gospodarstvene knjige i V. listine. Veliki broj bosaničnih rukopisa nam svjedoči da se bosančica u Bosni koristila do kraja 18. stoljeća. Iako se paralelno koristila i latinica (Bandulavić i Ančić već u 17. stoljeću objavljuju svoja djela na latinici), bosanski su franjevci željeli što dulje sačuvati poznavanje bosančice. Tako i na početku 19. stoljeću provincijali Bosne Srebrene posežu za vlašću kako bi učitelje prisilili da đake pouče i bosaničnom pismu, a biskupi Dobretić i Miletić ističu neprikladnost latinice za „naš slavni ilirički jezik“.

U ovom će radu biti prvenstveno opisom predstavljeni bosanični rukopisi knjižnice Franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci s najkraćim predstavljanjem njihova sadržaja. Na kraju će biti naznačene informacije koje nam daju ovi rukopisi.

Darija Gabrić-Bagarić (Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje)
Marijana Horvat (Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje)

Hrvatska bosanička baština u djelima bosanskih franjevac 17. st.

Za razliku od hrvatskih krajeva u Bosni su nepovoljne političke prilike prekinule kontinuitet književnoga i književnojezičnoga djelovanja, tako da prvi franjevački pisci u 17. st. otvaraju nove teme, traže prikladan jezični izraz i pronalaze uzore u dubrovačkoj i dalmatinskoj književnosti, a posredno i u glagoljaškoj.

Bosanskoj organskoj bazi najbliži je bio štokavski dubrovački idiom, na grafijskoj razini bliskosti je pridonijela bosančica, pa su se i na ostalim jezičnim razinama u književnosti bosanskih franjevac učvrstile dubrovačke crte.

Primjere te veze nalazimo najranije u Divkovića, začetnika franjevačke književnosti, a zatim i u njegovih sljedbenika. Narječna podudarnost s dubrovačkim razgovornim i književnim idiomom odredila je osnovni jezični tip, ali i uputila Divkovića da preuzima i specifične crte, kao što su zamjena jata u osnovi *-vědě-*; forsirana zamjena finalnoga *-l sa -o* (mao, kašteo), štakavizam; oblici rednih brojeva od 11. do 19., oblici imperativa itd. Posebno je za dokazivanje veza s dubrovačkom nabožnom prozom važna istovrsna prilagodba svetopisamskih antroponima, koja je i inicirala naše istraživanje veza s Dubrovnikom. Dubrovačka književnost obogatila je franjevački opus specifičnim leksikom, s njim je importiran specifičan dubrovački fonetizam i tip prilagodbe posuđenica, na temelju kojega jasno otkrivamo djela što ih je Divković imao kao uzor, odnosno utvrđujemo vezu s molitvenicima, lekcionarima, pa čak i s pravnim spisima. Na sintaktičkoj razini također se javljaju identične konstrukcije, uglavnom sintaktički talijanizmi ustaljeni u književnom izrazu. Fraze i govorničke figure uglavnom su neovisne o dubrovačkim uzorima.

Stoga zagovaramo tezu da je jezik dubrovačke proze bio jedan tip koinea, stabiliziran uporabnom normom, što ga je činilo prihvatljivim i izvan dubrovačkoga terena. Konkretno, poslužio je kao temelj za jezik M. Divkovića, primjenom u Divkovićevim djelima profunkcionirao je kao obrazac (etalon), koji će kasnije nasljeđovati u svojim bosančicom pisanim djelima fra Pavao Posilović i fra Stjepan Matijević, a zatim i ostali pisci s područja provincije Bosne Srebrene. U perspektivi svi će oni na svoj način tvoriti buduću standardnu novoštokavštinu.

Mario Grčević
(Zagreb, Hrvatski studiji)

Značenje izraza “lingua serviana” u dubrovačkim spisima XV. stoljeća

Izraz “lingua serviana” (*servijski/srpski jezik*) javlja se u dubrovačkim arhivskim spisima od XV. do XVIII. stoljeća. U određenom broju potvrda njime se imenuje jezik na prostoru Dubrovnika. Pavle Ivić postavio je hipotezu da je taj izraz u Dubrovnik prodro prije XV. stoljeća, i to paralelno s prodiranjem samoga slavenskoga jezika u vrijeme u koje je zaleđe Dubrovnika bilo u sastavu srpske države, uz stalno doseljavanje bivših srpskih podanika i njihovih potomaka u sam grad. U predavanju će se raščlaniti Ivićeva hipoteza i predstaviti drugačije tumačenje nastanka i značenja riječi “lingua serviana” na dubrovačkom prostoru.

Jagoda Jurić-Kappel
(Beč, Institut za slavistiku)

Matija Divković (1563-1631) i Sava Mrkalj (1783-1833) – reformatori ćirilice

U ovome se referatu porede rezultati reformiranja ćirilčnoga pisma do kojih je došao bosanski franjevac - praktičar, Matija Divković (a što se može pratiti u njegovim štampanim knjigama od 1611. god.) i onih koje je predložio Srbin iz Hrvatske, Sava Mrkalj, u svojem teoretskom djelu, *Salo debeloga jera libo azbukoprotres*, iz 1810. god. Oni su se našli dijelom pred istim problemima koje su slično riješili.

Obojica odabiru narodni jezik za književni. Divković preuzima bosansku/zapadnu kurzivnu ćirilicu, dok Mrkalj mora prvo odlučno stresti teret nepotrebnih slova slavenosrpskoga jezika kojega se drži srpska pravoslavna oligarhija.

Kao glavni problem pokazalo se obilježavanje *jote*, palatalnosti slivenih glasova /lj/ i /nj/ kao i mekih dentala /ć/ i /đ/. Bosanac Divković upotrebljava u te svrhe znak *đerv* (npr. ѧа, ѧн за /lj/ i /nj/), koji je srpska redakcija starocrkvenoslavenskoga odbacila već u 13. st. Mrkalj se služi znakom za meki poluglas – *jerom* pri pisanju palatala /lj/, /nj/, /ć/ i /đ/: ѡь, ѡн, ѡѣ. *Jotu* markira Mrkalj tzv. desetičnim Ъ, dok Divković primjenjuje više slova: isti znak kao za vokal /i/ - tzv. osmično *i*, *đerv* ili, iako rijetko, *jat*.

Divković je u mnogo čemu anticipirao rješenja koja će zastupati i Mrkalj a sprovesti u praksu Vuk St. Karadžić, ali Mrkalj nije preuzimao neposredno od njega.

Amir Kapetanović
(Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje)

Ćirilica i štokavština Dubrovačkoga dominikanskoga lekcionara: paleografski i jezični kontekst

Dubrovački dominikanski lekcionar, koji se čuva u Dominikanskom samostanu u Dubrovniku, dosada nije objavljen, pa ga poznajemo uglavnom prema podatcima koje nam je podastro Rešetar u svojim radovima, osobito u radu u kojem uspoređuje dubrovačke prijepise *Bernardinova lekcionara* (1933). Na Rešetarovu tragu i na temelju snimki i transkripcije čitava *Dubrovačkoga dominikanskoga lekcionara* nastojat ćemo dopuniti Rešetarove napomene o tom lekcionaru jer je važan svjedok uporabe ćirilicnoga pisma i štokavštine u Dubrovniku u prvim desetljećima 16. stoljeća.

U prilogu ćemo dati paleografski opis toga pisanoga vrela u kontekstu onodobnih dubrovačkih ćirilicnih tekstova i opis njegova jezika u kontekstu onodobnih hrvatskih lekcionara (istosti i različitosti između čakavskih i štokavskih lekcionara) i dubrovačkih ranonovovjekovnih tekstova iz prve polovine 16. stoljeća. Osobita pozornost posvetit će se varijantnim jezičnim rješenjima u onim lekcijama i molitvama koje se ponavljaju, koje pisar toga zbornika svaki put donosi u cijelosti, dok se u *Bernardinovu lekcionaru* donose samo jedanput.

Ivan Kosić
(Zagreb, NSK)

Hrvatske ćirilične knjige u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

U fondu Zbirke rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, među hrvatskim latiničnim i glagoljičnim knjigama, u posebnoj skupini, pohranjena su ukupno dvadeset tri naslova, odnosno dvadeset osam primjeraka knjiga tiskanih bosansko-hrvatskom ćirilicom.

Knjige potječu iz šesnaestoga, sedamnaestog i osamnaestoga stoljeća, tiskane su u osminskome (octavo, 8°) i šesnaestinskome (sedecimo, 16°) formatu, i to osamnaest u Mletcima, dvije u Rimu, dvije u Urachu te jedna posebnom vrstom ćirilice u Trnavi, u Slovačkoj.

Prema sadržaju, knjige možemo razvrstati na početnice, katekizme, legende o Mariji, Sveto pismo Novoga zavjeta i teološku, odnosno ćudoredno-poučnu prozu.

Knjige su detaljno obrađene, donesen je njihov materijalni opis (broj listova, odnosno stranica i njihovi razmjeri te uvez), prenesene su i naknadne zabilješke rukom te način njihova prispjeća u Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu.

Pri prenošenju ćiriličnih znakova u latinične nastojalo se poštivati načelo znak za znak, pa su u preslovljavanju rabljeni i pojedini znakovi kojih nema u hrvatskome grafijskome sustavu, i to prema preporukama stručnjaka s Katedre za staroslaveski jezik Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Staroslavenškog instituta u Zagrebu te Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

Kristijan Kuhar
(Zagreb, Staroslavenski institut)

Liturgijska pripadnost evanđelistara kneza Miroslava

U ovom radu autor prikazuje liturgijsku knjigu evanđelistar kneza Miroslava iz 12. stoljeća. Posebno se osvrće na stanje istraživanja posljednjih pedeset godina ovoga djela pisanog hrvatskom ćirilicom i staroslavenskim jezikom hrvatske redakcije. Potom se prikazuje liturgijska pripadnost evanđelistara u usporedbi s latinskim evanđelistarima istoga vremena i prostora i sa staroslavenskim knjigama četveroevanđelja. Autor donosi zaključak na temelju ranije provedenih istraživanja i na temelju provedene analize. Evanđelistar kneza Miroslava pisan je krajem 12. stoljeća na humskom području, vjerojatno u Stonu. Važnost evanđelistara kao spomenika u njegovoj je cjelovitoj sačuvanosti, te u pismu, iluminacijama i jeziku. Paleografska i filološka analiza pokazuje da se radi o djelu trojice autora koji su duktus pisanja i iluminacije učili u latinskoj tradiciji. Sadržajno, raspored perikopa tekstova četvorice evanđelista bizantskog je obreda, što upućuje i na njegovu liturgijsku pripadnost istočnoj Crkvi. Nastanak evanđelistara u vremenu liturgijske neujednačenosti izaziva pozornost jer se radi o prijepisu s predloška koji čuva starinu u jeziku i sadržaju. Liturgijska pripadnost evanđelistara važan je historiografski podatak za povijest srednjovjekovne Hrvatske.

Tanja Kušćović
(Zagreb, Filozofski fakultet)

Jezik hrvatskog protestantskog ćirilćkog Novog zavjeta (1563) prema hrvatskoglagoljskoj tradiciji

Najvažnije djelo protestantske književnosti je prijevod na hrvatski jezik *Novoga zavjeta* (1562–63), tiskan glagoljicom i ćirilicom. U radu će se analizirati jezik ćirilicom otisnutog teksta (1563) u odnosu na hrvatskoglagoljske tekstove. Na temelju analize glagola u *Evandjelju po Mateju* u protestantskom ćirilćkom *Novom zavjetu* i usporedbom s Kožićićevim *Misalom hruackim* (1531), *Modruškim misalom* (1528), *Senjskim misalom* (1494) i *Prvotiskom misala* (1843) na istom tekstu, vidjet će se koliko su hrvatski protestanti promijenili jezik hrvatskih biblijskih tekstova. Dosadašnja istraživanja *Misala hruackog* Šimuna Kožićića Benje pokazala su veliku oslonjenost Šimuna Kožićića na latinski predložak. Analizom će se pokušati utvrditi jesu li i urednici ćirilćkog misala bili toliko oslonjeni na Vulgatu ili su tragali za novim rješenjima. Svrha rada je procijeniti koliko su se na jezićnom planu protestanti držali tradicije, a koliko imali potrebu za snažnijim odstupanjem. To je posebno zanimljivo zbog toga što i istraživanja obavljena na nevelikom korpusu pokazuju zanimljivu činjenicu da ćirilćno izdanje u jezićnim pojednostima pokazuje veću podudarnost s hrvatskoglagoljskom tradicijom nego glagoljćno pa je važno ustanoviti hoće li i istraživanje većega korpusa taj dojam potvrditi ili obezvrijediti.

Josip Lisac
(Zadar, Filozofski fakultet)

Šibenska dionica hrvatske ćirilice baštine

Dobro je poznato da je šire šibensko područje, područje šibenske i skradinske biskupije, vrlo bogato spisima pisanima bosančicom, pa u tom smislu mnoga mjesta spominju Stjepan Zlatović, Krsto Stošić, Petar Kolendić, Ante Šupuk, Stanko Bačić i drugi. Postoje i kameni natpisi pisani bosančicom, a to pismo nalazimo i u naslovu prvoga hrvatskog putopisa pisanoga hrvatskim jezikom i latinicom autora Jakova Pletikose iz Vaćana kod Skradina (*Putovanje k Jerozolimu god. 1752. F. Jakova Pletikose od Skradina*). Štoviše, sažeta kronika o šibenskim franjevkama od 1673. do 1784. zapisana je kurzivnom bosančicom, pa ćemo se tim djelom (*Knjiga od uspomene*), u kojem se spominje i Jakov Pletikosa, podrobnije pozabaviti. Zanimljivo je da je i molba šibenskih redovnica za primanje redovničkog odijela Mande Šarčević upućena provincijalu fra Karlu Marojeviću 1784. bila pisana bosančicom. Pavao Posilović, rodom iz Bosne a skradinski biskup, također je svoja djela objavljivao bosančicom.

Ivana Lovrić Jović
(Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje)

Dubrovačke ćirilčne oporuke iz 17. i 18. stoljeća

Razdoblje 17. i 18. stoljeća vrijeme je kada se hrvatski jezik u dubrovačkim arhivskim spisima upotrebljava znatno više nego ranije, iako je sve do 16. stoljeća tamo djelovala slavenska kancelarija. Dokumenti u slavenskoj kancelariji pisani su hrvatskim jezikom i na ćirilici, a hrvatski su latinički tekstovi prevladali tek s renesansom i humanizmom. Poznato je da je Dubrovački arhiv istražen uzduž i poprijeko, no to se odnosi prije svega na historiografska istraživanja, dok je sam jezik rjeđe bio predmetom analize, i to samo u slučaju najstarijih spisa.

Usmjerenost autorice prema odabranu razdoblju proizlazi iz težnje da se istraži dubrovački pučki govor u predstandardnome razdoblju hrvatskoga jezika, dok je tip korpusa izabran u opreci prema dubrovačkomu književnom korpusu.

Osnovni postulati oporuke jesu jednostranost izjave oporučiteljeve volje te činjenica da to mora biti osobni i strogo formalni akt. Osobnost u iskazivanju te izravnost pisanja po diktatu oporučne tekstove uvrštava među vodeće jezične dokumente u kojima se pučki govor može ogleđati.

Među dubrovačkim oporukama na hrvatskome jeziku nalaze se nerijetko i one pisane ćirilicom. Ovim će se radom opisati njihove značajke kroz tri jezične razine – fonološku, morfološku i sintaktičku, a rezultati će se omjeravati o one do kojih se došlo analizom latiničkoga dijela dubrovačkih oporuka.

Milica Lukić (Osijek, Filozofski fakultet)
Vera Blažević (Osijek, Filozofski fakultet)

Tragom hrvatske ćirilice baštine u Slavoniji

Rad problematizira zastupljenost hrvatskoćirilice (bosanične) pismenosti u Slavoniji tijekom 17. i 18. stoljeća, u takozvanom trećem razdoblju hrvatske jezične povijesti, njezinu rasprostranjenost i funkcionalnost (osobito u okvirima zadanoga početničkoga štiva – azbukvica, abekavica, abevecica i sl.) te razloge zbog kojih je došlo do brze, odlučne i konačne prevage latinice u danom razdoblju. Ogljedanjem o karakteristike bosanične grafije na širem hrvatskom tlu (Dubrovnik, Poljice i šira Dalmacija) propituje se opravdanost naziva *bosančica slavonskoga tipa* pregledom grafo-morfoloških i ortografskih osobitosti bosanične grafije nekoliko izdvojenih dokumenata, ujedno i rijetkih svjedoka žive bosanične pismenosti na slavonskom tlu, poput *Kratke azbukvice i kratkoga kerstjanskoga katoličanskog nauka* (1696. i 1697.) Petra Kanizija i najstarijega hrvatsko-latinskoga rječnika Matije Jakobovića iz 1710. godine. Poznato je da je prve katekizme za Slavoniju dao tiskati ostrogonski arhiđakon Kolonić kod isusovaca u Trnavi ćirilicom i latinicom. Izdanja iz 1696. i 1697. pod nazivom *Kratka azbukvica i kratka kerstjanski katoličanski nauk* ostala su vjerna ćirilici, kojom se dotad pisalo u Slavoniji, dok je *Kratka abekavica i kratka kerstjanski katoličanski nauk* (1697.) bila prvi navještaj latinice koja je neobično brzo potisnula ćirilice pismo. Kada je riječ o *Dikcionaru* Matije Jakobovića, pretpostavlja se da je nastao u Slavoniji, najvjerojatnije u jednom od franjevačkih samostana u kojima je Jakobović djelovao (u Velikoj ili Požegi), i djelomično je pisan *bosančicom slavonskoga tipa*.

Dragica Malić
(Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje)

**Suodnos tiskanoga Ćiriličkoga dubrovačkoga
molitvenika i rukopisnoga latiničkoga
Drugoga vatikanskoga**

Od pet dosad poznatih dubrovačkih molitvenika (livres d'heures) što sežu do u početak 16. st. (*Vatikanski hrvatski molitvenik* oko 1400. – VHM; *Akademijin dubrovački molitvenik* iz sredine 15. st. – ADM; *Provi tiskani dubrovački molitvenik* s kraja 15. st. – TDM; okrnjeni rukopisni *Drugi vatikanski dubrovački molitvenik* s kraja 15. ili poč. 16. st. – VHM2; *Ćirilički dubrovački molitvenik* tiskan u Veneciji 1512. – ĆDM) međusobno su najsličniji (po rasporedu dijelova, te po prijevodnoj i tekstovnoj redakciji) ĆDM i VHM2 (u sačuvanim njegovim dijelovima). ĆDM je objavio, iscrpno opisao i jezično raščlanio Milan Rešetar u edicijama Srpske akademije, nazivajući ga bez ograda “srpskim molitvenikom”. To je razlog njegova višedestljetnoga zaobilaženja u hrvatskoj filologiji, u koju se tek u novije vrijeme, polako i sa zakašnjenjem probijala svijest o njegovoj hrvatskoj pripadnosti. VHM2 je prvi opisao Franjo Fancev u svojoj nezaobilaznoj uvodnoj raspravi o hrvatskim latiničkim tekstovima 14. i 15. st. u *Djelima JAZU* 31, 1934. godine. On ga smješta u kraj 15. st. Rešetar pretpostavlja da je on prijepis s ĆDM, ističući među ostalim i podudarnost u lakunama teksta. Rešetarov bliski suradnik *Ciro Giannelli*, zaposlenik Vatikanske knjižnice i dobar poznavatelj te najstarije dubrovačke književnosti, usporedbom VHM2 s II. izdanjem ĆDM iz 1571. na temelju nekih pojedinosti zaključuje da je VHM2 prepisan s nekog nama nepoznatog izdanja ĆDM između 1512. i 1571., pa to mišljenje prihvaća i Rešetar. *Giannelli* osim slaganja “od riječi do riječi” posebno naglašava “mnoge pogreške i besmislice”, a to što je “nedubrovačke oblike i

riječi svoga predloška uopće vrlo konzekventno okrenuo na svoje dubrovačke”, što je “dopunio neke formule” ili “izostavio koju izreku” (u molitveničkim uputama i rubrikama), to po njemu “nisu naravski nikakve prave razlike”. Ipak, kad se razmotre razlike između ĆDM i VHM2 s jezične i tekstovne strane (“od riječi do riječi”), uzevši u obzir i pogreške koje posebno ističe Giannelli, te slaganja/neslaganja s I. i II. izdanjem ĆDM-a koje on navodi uz Rešetarovo izdanje ĆDM, može se doći samo do zaključka da su i ĆDM i VHM2 morali imati neki zajednički (latinički) predložak, u kojem su već postojale spomenute tekstovne lakune i pogreške (koje se i ne moraju uvijek uzeti kao takve s obzirom na dva navedena molitvenika jer neke od njih imaju potvrdu i u ostalim dubrovačkim tekstovima). S druge strane, u građi što je navodi Giannelli teško je naći potvrdu njegovu uvjerenju o postojanju nekog nepoznatog međuizdanja ĆDM. VHM2 ponekad ispravlja tekst ĆDM, ponekad pravi nove pogreške. Jezični raguzeizmi što ih unosi u tekst (glasovni, morfološki, leksički i poneki sintaktički) javljaju se tijekom 15. i početkom 16. st. i u ostalim dubrovačkim spomenicima, samo što su u njega znatno koncentriraniji, ali to može biti posljedica redaktorova stava. Bez potvrde o vodenim znakovima, do koje zasad nismo uspjeli doći, o točnom vremenu njegova nastanka teško se može pouzdano govoriti. Ipak, u ĆDM ima jedna intrigantna pogreška koja sugerira pomisao da je ĆDM izravno prepisan s VHM2.

Lejla Nakaš
(Sarajevo, Filozofski fakultet)

Hrvatsko-bosanska ćirilčna korespondencija 16. i 17. stoljeća

U ovom radu analizira se uzajamni utjecaj hrvatskih i bosanskih ćirilčnih kancelarija u 16. i 17. stoljeću. Ispitivanje se temelji na usporedbi pisama iz kancelarija kanonika Tomaša Augustića i grofa Petra Keglevića s pismima iz kancelarija njihovih korespondenata. Hrvatska i bosanska verzija brzopisa u 16. i 17. stoljeću razlikuju se utoliko što su i na jednoj i na drugoj strani slovne forme u poligrafičnim kancelarijama trpjele utjecaj prvog pisma – kod Hrvata latinice, a u Bosni arebice, a pokazuju se također primjeri unakrsnih utjecaja.

Suštinske razlike u grafijskom inventaru svode se, uglavnom, na utjecaj prvog pisma na bosančicu, dakle, u jednom slučaju arebice, u drugom latinice. Primjer takvog utjecaja predstavlja grafem *f* po ugledu na latiničko slovo, s jednom ili dvjema poprečnim crtama (u Ferhatpašićevoj kancelariji i u Jasenovcu i Bihaću) ili *ǎ* [č] s tačkom pod utjecajem arebice (u Keglevićevoj kancelariji). Istovremeno, utjecaj kancelarije adresata, do kojega dolazi putem korespondencije, odigrao je važnu ulogu u ustaljivanju i svih drugih slovnih formi. Uzajamni utjecaji i u pogledu grafije kao i u pogledu estetskih zahtjeva u jezičkom oblikovanju teksta u ovoj prepisci bili su neizbježni, pa upravo zato ona predstavlja zajednički kulturni fenomen koji zaslužuje da bude istražen u svojoj ukupnosti.

Miroslav Palameta
(Split, Filozofski fakultet)

Kulturološki kodovi u srednjovjekovnoj bosaničkoj epigrafici

Sačuvani i do sad poznati korpus bosaničkih natpisa uglavnom je sastavljen od epitafa na kasnosrednjovjekovnim kamenim spomenicima koji se u znanstvenoj javnosti nazivaju stećcima. S drugim epigrafskim oblicima, pisanim zapadnom ćirilicom odnosno bosanicom u istom prostoru od Cetine do Drine i od Save do Jadrana, pokazuju bliskost na ravni pojedinih uobličenja, obraza i strukturalnih elemenata koji se doslovno ponavljaju ili variraju. Rad *Kulturološki kodovi u srednjovjekovnoj bosaničkoj epigrafici* ima nakanu preispitati pridružena značenja upravo tim obrascima i strukturalnim elementima ispitujući njihove podudarnosti u širem i povijesno dubljem kontekstu crkvenoslavenske, grčke i latinske srednjovjekovne epigrafike.

Josip Raos
(Sarajevo, Filozofski fakultet)

Ligature u Pripkovićevom evanđelju

Ovakva tema i ne pripada bliže ovom skupu jer je rukopis pisan crkvenom, knjiškom ćirilicom (polu)ustavnog tipa, početkom 15. st., ali, ipak, pripada često nazivanoj, u širem smislu, *zapadnoj ćirilici*, čiji je jedan odvjetak i *hrvatska ćirilica*.

Ovo 4-evanđelje odabrano je ponajprije zbog enormnoga broja spojenica, kao njegove najzamjetljivije crte. Čuva se u RNB u Petrogradu, u Giljferdingovoj zbirci pod br. 6, s 262 lista na pergameni 19,5 x 13,5 cm; pisar je jedan (osim 2-3 strane). Nije to samo *prozračeno pismo*: veći dio teksta piše se razdvojeno, ili u združenicama, što je, moguće je, u vezi s novoštokavskim idiolektom pisarevim; u tekstu se, prema kraju kodeksa, gdje je pergamena grublja, piše manje-više *in continuo*. Bjeline među riječima nadomještene su kraćenjem spojenicama.

Istraživali smo na originalu, a ispis je rađen iz crno-bijelih prelika, kao i iz nekoliko digitalnih snimaka. Uvid u ostalih 17 bosanskih rukopisa vršen je iz kompletnih ili samo dostupnih digitalnih snimaka u boji, kao i iz literature, pri čemu smo se trudili: ne izvoditi važne zaključke iz nepotpunih inspekcija, nego samo dokumentirati navode.

Svrha je ovoga referata precizan opis ligatura, podrobna klasifikacija po tvorbenim modelima, kao i analiza funkcijâ i raspodjelê po mjestu u redcima ovog evanđelja, s manje ili više detaljnim uvidom u ostale bosanske rukopise. Evo zanimljivijih rezultata.

Nađeno je oko 60 aktualnih spojenica, što je apsolutni fenomen među poznatim nam kodeksima, bez standardiziranih grafema ligaturnog i digramskoga podrijetla: **Ѡ** = *ja* (samo dvaput), **ѠѠ**, **ѠѠѠ**, eventualno **ѠѠѠѠ** (okomite); **ѡ** (vodoravna), iako se

Marinka Šimić
(Zagreb, Staroslavenski institut)

Jezik i grafija bosansko-humskih natpisa

U radu se raspravlja o grafijskim i jezičnim obilježjima bosansko-humskih natpisa pisanih ćirilicom koji su objavljeni u knjizi Marka Vege *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine I–IV*. prije pedesetak godina, uz još neke novije natpise kasnije pronađene. Na temelju epigrafskih spomenika nastoji se odgovoriti na pitanje može li se na tako kratkim tekstovima pratiti evolucija grafije i jezika, te koliko grafijsko stanje odgovara fonološkoj osnovici u nekom vremenskom razdoblju. Analiza je provedena na svim jezičnim razinama: fonološkoj, morfološkoj, leksičkoj i sintaktičkoj.

Amira Turbić-Hadžagić
(Tuzla, Filozofski fakultet)

Deklinacija neličnih zamjenica u bosansko-humskim poveljama s posebnim osvrtom na zamjenice s navescima: *-zi, -r/-re i -i*

U radu se analiziraju nelične zamjenice u bosansko-humskim poveljama. Posebno se govori o zamjenicama s navescima: *-zi, -r/-re i -i*.

Svi oblici neličnih zamjenica u nom. jd. m.r. i s.r. razlikuju palatalne od nepalatalnih varijanti, te supostoje zamjenice nepalatalnih varijanti, neodređenoga i određenoga oblika, koje završavaju na *-ǰ* i *-i*: *inb ~ ini, ônb ~ ôni, ôvb ~ ôvi*. Križanje i supostojanje zamjenica u srednjovjekovnom periodu jezična je neminovnost toga doba.

Oblik upitne zamjenice *čo* javlja se u 12. st., a oblik *ča* u 14. st.

Odnosnu zamjenicu *iže, ježe (koji, koje)* nalazimo iznimno rijetko: u nom. jd. m.r: *iže* ^{u nikič}; u akuz. jd. m.r: *iže* ^{va načet[a]kv}; u akuz. jd. s. r ^{zempl(b)u milosrbdi eže} *milosti Snêde s nebese*.

Bosansko-humske povelje od sredine 13. st. pokazuju u pridjevnoj zamjenici *kyi, koje, kaja* proširenje sa *-o-*. Stoga, ova zamjenica ima oblike stbos. književnog jezika sve vrijeme srednjovjekovnog perioda: *ki* (< *ky* < *kyi*), *kii* (< *kyi*), te *koi*.

Zamjenice za sva tri roda jd. i mn. imaju čestice *-zi, -r/-re* i vokal *-i* u svrši navezaka koji ne utječu na značenje zamjenica: ^{v̄bsega} *togazi*, ^{za sizi dohodьkь} *ôvêmzi* ^{uvêtôm(b), da} *nitkorь* ^{togai, nikakorë} *nikimьre* ^{delomь, so} *ôvei* i *so ônei strane*.

Najviše ostvaraja zamjenica s različitim navescima nalazimo u nominativu, genitivu i akuzativu.

Jedninski i množinski oblici zamjenica s navescima: *-zi, -r/-re i -i* u bosansko-humskim poveljama u m.r. i s.r. pokazuju prevladavanje vokalnoga naveska *-i* (40%) kojega slijedi čestica *-zi* (30%).

Svetlana O. Vjalova
(Petrograd, Ruska nacionalna biblioteka)

Hrvatski ćirilčni spomenici 16-19. stoljeća u Petrogradu

Poznato je da je među tri pisma koja su se koristila u srednjovjekovnoj Hrvatskoj jako rasprostranjena bila ćirilica, ali ona posebnog izgleda, tzv. hrvatska ćirilica.

Tropismenost u Hrvatskoj ostavila je traga i na poznatu zbirku Ivana Berčića, koja se čuva u Ruskoj nacionalnoj biblioteci u Petrogradu.

Osim glagoljčnih spomenika u nju su ušli i rukopisi napisani hrvatskom ćirilicom ili bosančicom, kako je Ivan Berčić naziva u svom *Bukvaru staroslovenskoga jezika glagolskimi pismeni za čitanje crkvenih knjig* (Prag, 1862). U njega je smjestio i kratak opis toga tipa pisma, donio tablicu inačica svih slova i njihovu brojnu vrijednost, naveo primjere iz niza rukopisa.

Upravo je Ivan Berčić prvi počeo proučavati takve ćirilčne rukopise uvrstivši ih u svoju zbirku. Poslije njega posvetio se bosančici i Ćiro Truhelka.

U zbirci Ivana Berčića nalazi se nekoliko spomenika pisanih bosančicom 16. do 19. st. podrijetlom iz Dalmacije (među ostalim iz Dračevice, Žeževice itd.): prepiska – pojedinačna pisma (1538-1818) napisana u Dalmaciji, dokument o prodaji dijela zemlje 1757., i njegova potvrda 1767, a također propovijedi (šest iz 18. st.) na evanđeoske tekstove i molitva. Propovijed i molitvu vjerojatno su prepisali redovnici – franjevci.

Osim toga, u zbirci se nalazi niz pisama pisanih bosančicom odaslanih iz bosanskih gradova na dalmatinske adrese. To su pisma (pet) kapetana Ostrovičke i Bihačke kapetanije skradinskom serdaru i niz drugih sličnih priopćenja (1722-1822).

Osim toga, posebno pismo napisano u Dalmaciji bosančicom 1818. g. čuva se u zbirci K. F. Kalajdoviča.

Pri usporedbi pisama napisanih u Dalmaciji i Bosni, jasno se vidi razlika među njima. Sačuvani su spomenici primjeri osobitoga tipa ćirilice koja se upotrebljavala u hrvatskim zemljama u 16, 17. i 18. i 19. stoljeću.

Mateo Žagar (Zagreb, Filozofski fakultet)
Kristian Paskojević (Zagreb)

Ćirilčne isprave dubrovačke kancelarije XV. st. između minuskule i kurziva

Kroz povijest hrvatske filologije propustilo se u naslovnom korpusu na temeljit i sustavan način u jezičnim osobinama tražiti kontinuitet hrvatskoga jezika štokavskoga izričaja, kao i u vrlo raznolikom pismu sačuvanih isprava tražiti znakove povezanosti s ostalim regionalnim segmentima hrvatske ćirilčne pismenosti, kao i razvojne posebnosti po kojima se ti tekstovi mogu dovoditi u vezu i sa susjednim ćirilčkim kulturama. Nadoknađivanje propuštenoga mora počivati na temeljitim raščlambama koje će se oslanjati u određenoj mjeri i na tradicionalne paleografske metode, ali i na suvremenije, koje vode računa o svim složenim uvjetima pisanja koji i dovode do promjena iz minuskule u kurziv, sa svim posljedicama koje se u to uključuju (promjena razmjera u četverolinijskoj organizaciji redaka, jačanje slovne koordinacije, promjena slovne sheme i morfologije slova). Iako u literaturi nalazimo termin „brzopis“ za sve dubrovačke listine koje se jasno razlikuju od ustavnih (knjiških slova), oslanjajući se na tradicionalnu podjelu utemeljenu u latiničkoj paleografiji, očigledno je da je najveći dio tekstova korpusa dubrovačkih listina – minuskulan. Iako katkad ti tekstovi obiluju raspisanim i dugim viticama i iako su slova ukošena, nije zadovoljen osnovni kriterij kurzivnosti – spajanje slova, što prati dakako i naglašenija slovna koordinacija pa time i znatna promjena nekih slovnih oblika.

Vrlo bogata i intenzivna dubrovačka ćirilčna pismenost (koja se protezala i kroz novi vijek), zasigurno nije bila samo izraz potrebe za komuniciranjem s okolnim zemljama s ćirilčkim pismom u uporabi, na istoku i na zapadu. Njezina autentičnost domicilno-

ga pisma potvrđena je i brojem ćirilćkih pisara, brojem i sadrŹajem te Źanrovskom razlićitosti saćuvanih isprava, saćuvanim rukopisnim i tiskanim ćirilćkim knjigama. Sam poloŹaj Dubrovnika, istodobno s prostranim zaleđem u kojem se piše ćirilicom i bogatim impulsima razvoja latinićke pismenosti koji dolaze preko mora i uz jadransku obalu, nije znaćio izolaciju, nego upravo otvorenost u komuniciranju prema svim stranama.

U predloŹenom smo se radu fokusirali na ćetiri dubrovaćke isprave XV. st. Źeleći ponajprije pokazati oćigledno stasanje kurzivne ćirilice u Dubrovniku u to vrijeme, te upozoriti na karakteristićne morfološke mijene slova do kojih dolazi s novom slovnom koordinacijom koju uzrokuje raspisano, brzo, spojeno i ukořeno pisanje. Sve to u kontekstu grube podjele tadařnje ćirilćke pismenosti dubrovaćkoga pismovnoga kruga na ustav, minuskulu i tzv. pretkurziv. Uz nadu da će takvo proućavanje pridonijeti razumijevanju općih pismovnih procesa koji vode do nastanka ćirilćkoga kurziva, nastojat ćemo (izdvajanjem osnovnih grafematićkih i grafetićkih osobina) upozoriti i na veze ovoga pisma s bosanskom i rařkom ćirilćkom pismenořću onoga doba.

Nakladnik
HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
Žrinski trg 11, Zagreb

Za nakladnika
akademik Pavao Rudan, glavni tajnik

Tehnički urednik
Ranko Muhek

Naklada
200 primjeraka

Tisak
Zelina d.d.

ISBN 978-953-154-159-6

ЩАМЬ ПЕНЬ ШОТМЕЧЕХЪ Х ЗОРЪЗН
РХСЬКОНН НЗЪМНАЧНА ПО МЕФЪРХ ФР
АНЬ ВЕСЬКХ РАТЬКОВНАХ НЗЪАХОТРА
ШННКА. Х .У.Ъ.Э.В. АНТЬ МЧ. О.
ДГВСЪТЧ МНЕСЕЧЧ.

СВѢШХІЕ.

